

IGAZSÁG, IGAZSÁGOSSÁG ÉS TISZTESSÉGES ELJÁRÁS

Már csaknem hat éve annak, hogy országszerte felháborodást és félelmet keltett egy tízéves kislány meggyilkolása Körnenden. A gyanú egy Tanczos Gábor nevű fiatalemberre terelődött, aki számos ellentmondó vallomást tett a vizsgálat során. A rendőrség szokatlanul gyorsan lefolytatta a nyomozást, az ügyészség pedig alig fél évvel a kislány halálát követően, 1998. október 15-én vádiratot nyújtott be Tanczos ellen. A bíróság eljárás is lezárult fél éven belül, s 1999. március elején már meg is született az elsőfokú ítélet: a Vas Megyei Bíróság emberölés büntetében találta bűnösnek Tanczos Gábort, ezért tizennégy év szabadságvesztésre ítélte. Az elsőfokú ítéletet a Legfelsőbb Bíróság megalapozatlanság miatt hatályon kívül helyezte, és elrendelte az ügy újratárgyalását. A megismételt eljárásban Tanczos Gábor bűnösségét ismét megállapították, és tizenhárom évi szabadságvesztést szabtak ki vele szemben. Az ítélet ellen benyújtott fellebbezés alapján a Legfelsőbb Bíróság újabb tárgyalást tartott, és az elsőfokú ítéletet 2002. február 5-én kihirdetett végzésével helybenhagyta.

Tanczos Gábor ügyvédje ezután a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult. Panaszában azt sérelmezte, hogy a Legfelsőbb Bíróság a fellebbezési tárgyaláson nem hallgatta meg vádlotként Tanczos Gábort, holott ő mindenképp vallomást kívánt tenni. Az ügyvéd azzal érvelt, hogy a másodfokú bírósággal eljáró Legfelsőbb Bíróság jogköre nemcsak a jog-, hanem a ténykérdések vizsgálatára is kiterjed, márpedig a strasbourgi esetjog – az ő értelmezése szerint – ténykérdések vizsgálata esetén mindenképp megkívánja, hogy a vádlottat a bíróság meghallgassa. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint viszont a másodfokú eljárásban bizonyítás felvételére, és így a vádlott kihallgatására csak akkor kerülhet sor, ha az elsőfokú bíróság ítélete megalapozatlan. Márpedig a Legfelsőbb Bíróság az ítéletből és a tárgyalási jegyzőkönyvekből azt a következtetést vonta le, hogy az elsőfokú bíróság a tényállást felderítette, azt hiánytalanul megállapította, a feltárt tényekből logikailag helyes következtetéseket vont le – vagyis megalapozott ítéletet hozott. Így nem volt ok, de nem is volt lehetőség a bizonyítás lefolytatására, ennek keretében Tanczos Gábor vádlotkénti kihallgatására. A Legfelsőbb Bíróság szerint ezáltal a vádlott védekezéshez való joga nem sérült, mert álláspontját az utolsó szó

jogán kifejthette, észrevételeit az eljárás egészével kapcsolatban megtehetette.

A strasbourgi bírósághoz benyújtott panaszában Tanczos Gábor védője ezzel szemben úgy vélte, hogy az Emberi jogok európai egyezménye 6. cikkében garantált tisztességes eljáráshoz való jog sérült azzal, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem engedélyezte védencének a vallomástételt. Panaszában az ügyvéd azt is sérelmezte, hogy indítványával ellentétben a Legfelsőbb Bíróság nem hallgatta meg azt a szakembert, aki a védelem felkérésére véleményt készített a bűnfelelősségével és szállításával kapcsolatban, hanem pusztán okiratként vette figyelembe a véleményt. Ezzel szemben az okirat tartalmáról nyilatkozatot kért a hatóságok által már korábban kirendelt szakértőtől, amivel a Legfelsőbb Bíróság a védő szerint megsértette a tisztességes eljárás elemét képező „fegyvergyenlőség” elvét.

Tanczos Gábor védője tehát az eljárás fogyatékosait sérelmezte, de panaszában azt állította, hogy a Legfelsőbb Bíróság döntése tartalmilag is helytelen: a tényeket nem derítették fel maradéktalanul, az elkövetés motívumát nem tárták fel, a bizonyítási eljárás nem oszlatta el a kételyeket. Ilyen körülmények között pedig védencét a bíróság nem nyilváníthatta volna bűnösnek. Nos, ez az a kérdés, amelyet a strasbourgi ítélet nem fog eldönteni. Bármiképp is határozon az Emberi Jogok Európai Bírósága, döntéséből nem fogjuk megtudni, hogy Tanczos Gábor bűnös-e vagy ártatlan. Márpedig egy nemzetközi bíróságtól is azt várja el a közvélemény, hogy érdemi döntést hozzon: erősítsen meg bennünket abban, hogy a nemzeti bíróságok valóban a bűnöst büntették, vagy mondja ki tévedésüket. Ezért is nehezen felfogható a közvélemény számára, hogy a panaszosoknak kevés reményük van sérelmük orvoslására, ha pusztán arra hivatkoznak, hogy ügyükben tartalmilag helytelen, tévesen megállapított tényeken alapuló, igazságtalan döntés született, és kénytelenek eljárásjogi, a közvélekedés által formálisnak minősített hibákra hivatkozni ahhoz, hogy némi elégtételben bízhasanak. A dolgozatban ennek okát vizsgálom, arra keresve a választ, hogy az egyezmény miért ad elsőbbséget a processzuális igazságosságnak a materiális igazságosság, vagyis a tartalmilag „helyes” döntés követelményével szemben.

A NEMZETKÖZI EMBERI JOG BÍRÁSKODÁS KIEGÉSZÍTŐ JELLEGE

A strasbourgi rendszernek ezt a sajátosságát a panaszosok és a közvélemény is nehezen tudja megérteni, bár arra magyarázatot kínál, hogy a részes államok között szerződéssel létrehívott nemzetközi emberi jogi bírászkodás szükségképpen kiegészítő (szubszidiárius vagy komplementer) jellegű. A szubszidiaritás elvéből vezeti le a bíróság azt a tételt, hogy döntései pusztán annak megállapítására korlátozódnak, hogy a tagállamok eleget tettek-e az egyezményben foglalt kötelezettségeiknek: a strasbourgi eljárás tárgya a tagállam felelőssége. Arra pedig a szerződő államok nem vállaltak kötelezettséget, hogy a panaszossal szemben emelt vádról a nemzeti bíróságok mindig helyesen fognak dönteni.

A szubszidiaritás elvéből következően az Emberi Jogok Európai Bírósága nem veheti át a nemzeti igazságszolgáltatási rendszerek funkcióját, ítéletei nem léphetnek a nemzeti bíróságok hozta döntések helyébe, azokat nem módosíthatják és nem semmisíthetik meg. A bíróság ilyen értelemben nem a nemzeti fórumok fölött álló, további jogorvoslati fórum. Ebből következően a bíróság általános szabályként elfogadja azt a tényállást, amelyet a nemzeti bíróságok állapítottak meg.

Önmagában ez a tétel egyébiránt nem idegen a legtöbb nemzeti jogorvoslati rendszertől sem: a felsőbíróságok rendszerint kötelesek tiszteletben tartani azt a tényállást, amelyet a közvetlenség elvének előnyeit élvező alsóbíróságok állapítottak meg. A szabad bizonyítás elvéből is az következik, hogy a tényállást a bizonyítékok szabad mérlegelésével kell megállapítani, márpedig az elsőfokú bíróság mérlegelési szabadsága mit sem ér, ha a bizonyítékok hitelt érdemlőségét illetően hozott döntését a fellebbviteli bíróság félreteheti. Erre csak abban az esetben kerülhet sor, ha maga a fellebbviteli bíróság folytat bizonyítást, ennek terjedelmét viszont az eljárási törvények általában szűk korlátok közé szorítják, már csak azért is, mert maga a jogorvoslati jog fogalmánál fogva azt kívánja, hogy az alsó- és a felsőbíróságok eljárás módja és az általuk vizsgált kérdések terjedelme eltérő legyen. Ha ugyanis a két fórum jogköre megegyezne, úgy a fellebbviteli bíróság döntése ellen a jogorvoslat-hoz való jog miatt – legalábbis ha az újabb döntés eltér az első fokon hozott ítélettől – újabb orvoslási lehetőség kellene biztosítani. Mindez pedig azt eredményezheti, hogy sohasem születik jogerős döntés.

Ezért az olyan törekvések, amelyek a fellebbviteli bíróságok jogkörét az elsőfokú bíróságokéhoz kívánják közelíteni, a gyakorlatban csak magának a jogorvoslati jognak a sérelmével valósíthatók meg. Nem véletlen, hogy

a nemzetiszocialista diktatúra idején tűzték ki célul az elsőfokú és a fellebbviteli bíróságok közti jogkörmegosztás felszámolását. „A jövő eljárási jogának biztosítása kell az elsőfokú ítélet minden szempontból történő teljes körű felülvizsgálatát. Ennek a tényállás teljességgel új megállapítására, a jogi minősítésre és adott esetben a büntetés kiszabására egyaránt ki kell terjednie.”¹

A strasbourgi bíróság jogköre annyiban még korlátozottabb a nemzeti fellebbviteli fórumokénál, hogy főszabályként a hazai jog értelmezésének vizsgálatára sem terjed ki, mivel „a dolgok természeténél fogva a nemzeti hatóságok a leginkább felkészültek arra, hogy a jogalkalmazás és a jogszabályok interpretációja során előálló kérdéseket eldöntsék”.² A bíróság ugyanakkor kivételesen – de csak az államok által vállalt, fentebb ismertetett kötelezettségből levezethetően – mégiscsak felülvizsgálja, hogy a hazai jogot megfelelően alkalmazták-e a nemzeti hatóságok. Az egyezmény számos jog korlátozásához feltételként szabja, hogy az a nemzeti jogban előírt ok alapján történjék. Azzal, hogy az egyezmény a belső jogra utal, annak tiszteletét „az érintett állam által vállalt kötelezettségek integráns részévé teszi”.³ Ha a nemzeti hatóságok az ily módon inkorporált jogot figyelmen kívül hagyják, úgy egyszerűen az egyezményt is megsértik.⁴

A szabadságelvonás, a magánélethez való jog vagy a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása esetében tehát a bíróság vizsgálja, hogy a korlátozásnak volt-e törvényi alapja a nemzeti jogban, és hogy a konkrét esetben tiszteletben tartották-e a nemzeti jogszabályt. A szubszidiaritás elve azonban ilyenkor is jelentős korlátot állít a bíróság revíziós jogköre elé: „még azokon a területeken is, ahol a konvenció a hazai jog szabályait inkorporálja, a dolgok természeténél fogva a nemzeti hatóságok a leginkább felkészültek arra, hogy az ezekkel kapcsolatos kérdéseket eldöntsék.”⁵ A bíróság ezért általános szabályként tartózkodik attól is, hogy maga értelmezze a nemzeti jog rendelkezéseit, ehelyett elfogadja a kialakult hazai bírói gyakorlatot. De olyan esetekben sem vállalkozik autonóm értelmezésre, ha valamely jogszabály interpretációját illetően még nem alakult ki egységes gyakorlat.⁶

Alapvetően tehát a nemzeti bíróságok feladata az ítélet alapjául szolgáló tények feltárása, annak eldöntése, hogy milyen bizonyítási eszközök alkalmasak a tényállás megállapítására, valamint a bizonyítékok értékelése; a bíróság jogköre e területen rendkívül korlátozott. A nemzetközi testület csak olyankor állapítja meg az egyezmény megsértését, ha az iratokból egyértelmű, hogy a bizonyítási eljárást a nemzeti bíróságok nyilvánvalóan visszaélészerűen, önkényesen folytatták le.⁷ A bíróság jogosult ugyan vizsgálni, hogy a nemzeti hatóságok hogyan alkalmazták és értelmezték a nemzeti jogot azokban az esetekben, amikor a konvenció e jogot

saját rendelkezései közé beemeli, ám a szubszidiaritás elve ugyanígy csak a nyilvánvalóan önkényes jogalkalmazói döntések „leleplezését” teszi lehetővé.⁸

Említettem, hogy a részes államok az egyezményhez csatlakozva nem vállaltak kötelezettséget arra, hogy bíróságaik mindig a való tényállást fogják megállapítani és minden ügyben tartalmilag helyes döntést fognak hozni. Arra viszont igen, hogy igazságszolgáltatási rendszereik tiszteletben fogják tartani az egyezmény 6. cikkében garantált fair eljárás követelményeit. Ezért a bíróság feladata nyilvánvalóan annak ellenőrzése, hogy a tagállamok eleget tettek-e a kötelezettségüknek. Azok a korlátok, amelyek a ténymegállapítás és a jogalkalmazás revíziójának útjában állnak, nem gátolják a bíróságot abban, hogy alapos vizsgálat alá vegye, formailag tisztességes döntés született-e.

A nemzeti igazságszolgáltatási rendszerekben is elfogadott, hogy a legmagasabb bírói fórumok ellenőrzik az eljárási szabályok megtartását – ezzel nem lépnek az alsóbíróságok helyébe, autonómiájukat nem sértik vele. Mivel döntéseik a tények megállapítását nem érintik, és egyébként sem változtathatják meg az alsóbíróságok ítéleteit (vagy helybenhagyják vagy hatályon kívüli helyezik azokat), a felsőbbbíróságok e jogköre nem csorbitja a terhelt jogorvoslati jogát.

Ugyanígy nincs akadálya annak, hogy a bíróság alapos vizsgálatot folytasson annak megállapítására, hogy az eljárás megfelelt-e a tisztességes elvnek. Az időbeli és térbeli távolság nem gátja a revízióknak: az eljárás történéseit dokumentálják az iratok, ha pedig a processzuális események rögzítését elmulasztották, annak kockázatát az állam viseli. Ahhoz, hogy az eljárás fair jellegét megállapíthassa, a bíróságnak nem kell a nemzeti bíróságok helyébe lépnie. A vizsgálatot kívülről, külső mérce, vagyis az egyezmény és saját esetjoga alapján végzi. A revízió ugyanakkor kiterjed arra is, hogy a hazai eljárási rendelkezéseket megtartották-e a nemzeti bíróságok, a fair eljárás ugyanis ezt is megkívánja.

A strasbourgi esetjog túlzott szigorának maga a fair eljárás fogalma szab határt: az eljárásnak egészében kell megfelelnie a tisztesség követelményének, valamely részlem vagy valamely belső jogi rendelkezés megsértése nem feltétlenül vonja maga után az egyezmény megsértésének megállapítását. De éppen ez a megközelítés, a körülmények összességének vizsgálata kívánja meg, hogy a bíróság az eljárás valamennyi körülményére figyelemmel legyen. A strasbourgi revízió arra tehát kevésbé alkalmas, hogy feltárja a nemzeti bíróságok döntéseinek tartalmi hibáit, arra viszont igen, hogy a processzuális igazságságosság sérelmét megállapítsa és szankcionálja.

A bíróságnak a 6. cikk megsértését megállapító ítéletei hatására számos tagállam kénytelen volt jelentősen változtatni eljárási törvényén és törvénykezési

rendszerén. E módosításokat a jogalkalmazói kar tagjai számos esetben fájdalommal élték meg: a változtatások olykor csak azzal jártak, hogy érvényüket veszítették rutinszerűen követett korábbi eljárásaik, munkamódszereik, máskor viszont kivívott és megingathatatlan tūnő hatalmi pozícióikat rendítették meg a módosítások, és sebet ejtettek azon a képen, amelyet önmagukról kialakítottak. Így a vizsgálóbírói rendszert ismerő országokban a bírói kar nyilván nehezen fogadta el, hogy a „tisztesség látszata” nevében a bíróság döntései nyomán a nemzeti törvényhozás szűkítette a vizsgálóbírák kompetenciáját. Számos országban hasonló frusztrációval élhette meg az ügyész, hogy a Strasbourgban született döntések hatására korábbi jogosítványai egy részét kénytelen volt átengedni a bírának, vagy hogy a fegyverek egyenlőségére hivatkozva azokat az eljárási jogait, amelyek őt a védelem alanyai fölé emelték, a törvényhozás – okulva a bíróság ítéleteiből – felszámolta. Az angol vagy a holland katonai igazságszolgáltatás résztvevői számára is feltehetően fájdalmas volt tudomásul venni, hogy az az eljárás, amelyet addig követtek, távolról sem tökéletes, és hogy a tisztességesség követelménye jogkörük korlátozását kívánja meg.⁹

Az egyezményben részes államok szerződésben vállalt kötelezettségükből eredően igazítják eljárási törvényeiket és törvénykezési szervezetüket a bíróság esetjogához. Igaz ugyan, hogy a testület nem a nemzeti jogszabályok minőségéről hoz ítéletet döntéseiben, hanem valamely konkrét ügyben foglal állást arról, hogy az egyezményt megsértették-e; ugyanakkor a panasszal érintett állam – feltéve, hogy a további elmarasztalásokat el kívánja kerülni – mégiscsak kénytelen változtatni jogszabályain, ha a belső jogi norma nem alkalmazható az egyezménnyel összhangban. Az állam e kötelezettségére maga az egyezmény is tartalmaz utalást, mivel a 38. cikk szerint akkor van lehetőség az ügy békés rendezésére, ha a bíróság meggyőződik arról, hogy a konkrét ügyet „az egyezményben és az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvekben meghatározott emberi jogok tiszteletben tartása alapján” zárják le. Ez rendszerint megkívánja, hogy a panasszal érintett kormány kifejezze azt a szándékát, hogy változtat az egyezmény megsértését előidéző jogszabályain.¹⁰ Az egyezmény 52. cikke emellett egyértelműen utal az államok jogalkotási kötelezettségére, amikor úgy fogalmaz, hogy „az Európa Tanács főtítkárának megkeresésére a magas szerződő felek kötelesek tájékoztatást adni arról, hogy belső joguk miképp biztosítja az egyezmény valamely rendelkezésének hatékony végrehajtását”.

Az a körülmény, hogy az államok szerződésben vállaltak kötelezettséget az emberi jogok tiszteletben tartására, korlátok között tartja a bíróság hatalmát, hogy a

részes államokat belső joguk módosítására kényszerítse. A bíróság csak addig működhet hatékonyan, amíg a tagállamok támogatását élvezi, amíg nem teszi ki magát annak a szemrehányásnak, hogy tőlük független jogpolitikát folytat. Erre ugyanis nem terjed ki felhatalmazása.¹¹

A bíróságnak különös gonddal kell ügyelnie arra, hogy a tagállamok igazságszolgáltatási rendszerét radikálisan ne bolygassa meg. Az összehasonlító jogtudomány képviselői szinte egyöntetűen állítják, hogy a jogviták eldöntésének módja és a törvénykezési szervezet igen szorosan kötődik a nemzeti hagyományokhoz, azokhoz az ideákhoz, amelyeket egy adott közösség tagjai vallanak. Az igazságszolgáltatás szoros kapcsolata a nemzeti kultúrával jelentősen csökkenti annak esélyét, hogy „idegen” intézményeket sikeresen átültesse.¹² Ennek nem mond ellent az a tapasztalat, hogy a nagy társadalmi változások idején rendszerint nyomban gyökeresen átalakítják az igazságszolgáltatás szervezetét: ezzel éppen azt demonstrálják, hogy tudatosan szakítani kívánnak a hagyományokkal, azokkal a tétel-ekkel, amelyeket korábban széles körben vallottak.

Igaz, az idegen intézmények átültetésének veszélyére rendszerint akkor figyelmeztetnek, amikor Európában fontolgatják valamely amerikai intézmény átvételét és fordítva. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ugyanakkor a „közös európai standardra” vetítve vizsgálja, hogy megsértették-e az egyezményt. Azt feltételezi tehát, hogy lényegi hasonlóság van a tagállamok jogrendszerében, és azok fejlődésének iránya is hasonló. Elmarasztalásra akkor kerül sor, ha valamelyik állam elmarad az „európai mércétől” – vagyis attól, ami a tagállamok többségében létezik.

A fair eljárás ugyanakkor az amerikai jogi gondolkodás szülte fogalom – nem véletlen, hogy a kontinentális Európa nyelveire lefordíthatatlan. A németek fel is hagytak a kísérletezéssel, és ma már a faires Verfahren vagy fairer Prozess kifejezést használják.¹³ A fair eljárásról önkéntelenül a fair playre, azaz a tisztességes játékra, sportra, versenyre asszociálunk. A játék, a verseny akkor fair, ha szabályai nem kedveznek egyik vetélkedő félnek sem, hanem mindenkinek azonos esélyt biztosítanak a nyeresésre, és a szabályokhoz mindenki tartja magát. A szabályok és megtartásuk nem feltétlenül garantálják, hogy minden esetben a jobbik győz: a véletlen, a szerencse kedvezhet a gyengébbnek. Ugyanakkor bizonyos korlátok között maguk a játékszabályok adnak módot a feleknek helyreállítani az esélyek egyenlőségét, ha a szabályok merev alkalmazása ezt megbontaná.¹⁴ A fair eljárás kifejezés mindenesetre egy olyan per képét idézi fel, amelynek szabályai mindkét fél számára esélyt adnak arra, hogy álláspontját elfogadja az ítélezésre jogosult. Az ilyen per eredményét a szabályok esélyegyenlőséget garantáló minősége és azok

megtartása, vagyis a processzuális igazságosság legitimálja, nem pedig annak érdemi helytállósága.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága az egyezmény rendelkezéseinek újabb és újabb interpretációja során tehát döntően arra van figyelemmel, ami a részes államok többségében elfogadott, és ebből állapítja meg, hogy mit is ír elő az „európai mérce”. Ennek megfelelően a fair eljáráshoz való jog tartalmát egyre bővítő és az egyes államok igazságszolgáltatási rendszerét alakító esetjoga azt igazolja, hogy maguk a tagállamok is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy eljárási rendszereik megfeleljenek a *fairness* követelményének. Ez mindenképpen figyelemre méltó fejlemény, ha szem előtt tartjuk, hogy a tagállamok túlnyomó többségében hosszú időn át – a kontinentális modell alap gondolatával összhangban – kizárólag azon mérték a büntetőeljárás minőségét, hogy az mennyiben alkalmas a tényállás megbízható megállapítására és arra, hogy a „végeredmény”, az ítélet megfeleljen a materiális igazságosság követelményének.¹⁵ A kérdés az – és ennek járok utána a következő részben –, hogy mi idézhette elő a processzuális igazságosság¹⁶ gondolatának elfogadását és térnyerését a kontinentális eljárási rendszerekben.

A PROCESSZUÁLIS IGAZSÁGOSSÁG TÉRHÓDÍTÁSA

Az 1948-as Emberi jogok egyetemes nyilatkozata, az ENSZ egyezségokmánya és az Emberi jogok európai egyezménye a fair eljáráshoz való jogot önálló emberi jogként fogalmazza meg. Kétségtelen, hogy ezzel mind a három dokumentum az angolszász common law hagyományait követi,¹⁷ ugyanakkor a fair eljáráshoz való jog elismerése egyetemes válasz volt a nemzetiszocialista tébolyra is. A független bírósághoz való jog deklarálásával a nemzetek közössége kinyilvánította a náci ideológia által elvetett hatalommegosztás jogállami elve iránti elkötelezettségét.¹⁸ A tisztességes eljáráshoz való jog felvétele az emberi jogok sorába pedig egyértelműen visszaállította az alaki büntetőjog becsületét, vagyis a processzuális formákat, amelyeket a nemzetiszocialista ideológia megfosztott önértéküktől.¹⁹ Az, hogy a fair eljáráshoz való jogot és a mindenképpen biztosítandó garanciákat nemzetközi emberi jogi dokumentumokban és a nemzeti jogokban rögzítették, tükrözi a nemzetek közösségének derűlátását: azt, hogy létezhet olyan igazságszolgáltatási rendszer, amelyben mindenki emberi méltóságát tisztelik, és amelyben az alapjogok korlátot állítanak az államapparátus mindenhatóságának.

Ám ez az optimizmus önmagában nem ad választ az imént feltett kérdésünkre: arra, hogy mi idézte elő a processzuális igazságosság gondolatának térnyerését,

és ezzel párhuzamosan az elbizonytalanodást abban, hogy a büntetőeljárásban az igazságot tükröző, helyes döntés születik. Ehhez kellett a szkepszis, kellett az elmúlt fél évszázad tudományos irányzatai szülte kétségek. Kelltek a modern igazság- és bizonyítási teóriák, amelyek megkérdőjelezték a jogalkalmazás alapjául szolgáló korrespondenciaelmélet tételét, azt, hogy létezik egy, a megismerőtől független világ, amelyről objektív tudást szerezhetünk, mert észleléseink az azt kiváltó stimulusoknak megfelelnek.²⁰

Ezeknek az irányzatoknak a nyomán a jogászok egy része arra a következtetésre jutott, hogy a büntetőperben a klasszikus tudományos megismerés módszerét az úgynevezett dialektikus bizonyítási módszerrel kell felváltani.²¹ Ha a tények feltárása, igazolása és értelmezése nem válik el egymástól, úgy az eljárásban minden résztvevőnek azonos lehetőséget kell kapnia arra, hogy a többieket meggyőzze saját igazságverziójának helytállóságáról, így hozzájárulhasson a konszenzus kialakításához. Nyilvánvaló, hogy a dialektikus bizonyítási módszer olyan pert feltételez, amelyben a fair eljárásnak a megismerést és részvételt biztosító elemeit a védelem számára csaknem korlátlan mértékben garantálják. E teória képviselői is tisztában vannak azzal, hogy a büntetőper nem ideális terepe a dialektikus bizonyítási módszernek, amely kényszermentes közegben vezethet valódi konszenzushoz. A büntetőperben az időtényező, a felek szemben álló érdekei, valamint az igazság feltárásával rivalizáló értékek egyaránt korlátai a racionális diskurzusnak.²²

Ezért érthető, hogy a jogászok többsége elutasította, hogy a modern bizonyítási elméletek hatására feladja a feltárható objektív valóság ideálját a büntetőperben. Az igazságszolgáltatás mint gyakorlati társadalmi tevékenység óhatatlanul előfeltételezi, hogy létezik az állításainkon kívüli valóság. „Azoknak, akik arra akarnak bennünket rávenni, hogy jelenlegi gyakorlatunk hétköznapi elméleti alapjait feladjuk, meggyőzőbben kell igazolniuk, mint ahogy ezt eddig tették, hogy az igazságszolgáltatás működhet más alapon is” – írja Mirjan Damaska.²³ „Az igazság, amelyet a jogi eljárásban keresünk, a társadalmi kontextustól függő és korántsem abszolút, ám ebből nem következik, hogy az igazság megállapítására irányuló törekvés eleve elhibázott vagy reménytelen lenne.”²⁴

A modern igazság- és bizonyítási elméletek annyiban mégis megtették hatásukat, hogy a jogtudomány érdeklődését annak vizsgálatára irányították, mennyiben alkalmas arra az igazságszolgáltatás eszközszerre és eljárás módja, hogy a maga elé tűzött ideált – a tények valóság-hű feltárását és ennek alapján a materiálisan helyes döntés meghozatalát – megvalósítsa. E vizsgálatok aztán megmutatták, hogy a jogalkalmazásban elfogadott doktrínák egy része azért van, hogy segítsen

a döntésben, ha a valóság megismerhetetlen. A mulasztásos bűncselekményeknél, írja Stefan Trechsel, a jogalkalmazás kénytelen a hipotetikus kauzalitás fogalmával operálni, a gondatlan bűncselekményeknél pedig a fokozott kockázat elméletét hívja segítségül a bírő, mert képtelen az okozati összefüggés megállapítására.²⁵ Mindezekben az esetekben hipotetikus ítéletet alkot, askriptív és nem deskriptív megállapításokat tesz a bírő, akárcsak olyankor, amikor a bűncselekmény alanyi oldalához tartozó elemeket állapítja meg.²⁶

A megismerés korlátainak elismerésével átrendeződött az igazság megállapításának követelménye és a büntető igazságszolgáltatásban az azzal rivalizáló értékek és szociális szükségletek egymáshoz való viszonya. Az ítélkezés egységessége és következetessége iránti igény, a gazdaságosság szempontjai ugyanúgy felértékelődtek, mint a magánszféra és az emberi méltóság tisztelete vagy a fair eljárás körébe tartozó garanciák.²⁷ Ha elfogadjuk az igazság kideríthetőségének a priori korlátait, azt, hogy a büntető ítéletben tett megállapítások nem feltétlenül az igazságot tükrözik, akkor azt, hogy az adott ügyben valóban „igazságot szolgáltatottak-e”, nem lehet pusztán az eljárás végtermékén mérni. Az eljárás minőségének megbízhatóbb indikátora a processzuális igazságosság, az a mód, ahogy az igazságszolgáltatás a végterméket előállította – vonja le a következtetést Trechsel.²⁸

Az eljárás tisztességessége önálló érték, és nem az legitimálja, hogy növeli a perbeli megismerés megbízhatóságát. A fair eljárás normái érintik ugyan a büntetőperbeli megismerést, csak hogy nem általában hivatottak arra, hogy az igazság kiderítését elősegítsék, hanem egy korábban elvégzett értékelés eredményére vetítve. A büntetőeljárás-jognak arra kell törekednie, hogy az ártatlanok megbüntetésének esélyét minimalizálja, és ennek fejében vállalnia kell azt is, hogy a bűnösök esetenként elkerülik a felelősségre vonást. Az ártatlanság vélelme, a védelemhez való jog, a vád megismerésének vagy a terhelő tanúk kikérdezésének a joga arra való, hogy csökkentse az ártatlanok elítélésének veszélyét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a *fairness* feltétlenül gátolná az igazság kiderítését: a pártatlan bíróhoz való jog, az ügyfelegyenlőség vagy a vádlott és a védő participációs jogai ismeretelméleti alapon is igazolhatók: rendszerint elősegítik a büntetőperbeli ténymegállapítások precizitását. Az pedig kétségtelen, hogy a helyes jogalkalmazás és jogértelmezés esélyét növeli, ha a védelem lehetőséget kap érveinek kifejtésére – ahogyan azt a tisztességes eljárás megkívánja.

A processzuális igazságosság kompenzálhatja a perbeli megismerés szükségképpen fogyatékosait, és elfogadhatóvá tehet olyan döntéseket is, amelyek materiális igazságosságáról nem vagyunk meggyőződ-

ve.²⁹ Végül pedig a processzuális igazságosság mellett szól, hogy kivitelezhető. Arra nincs garancia, hogy a büntető ítélet minden esetben a valós tényállást írja le, és arra sem, hogy mindig megfelel a materiális igazságosság követelményének.³⁰ Nincs viszont elvi akadálya annak, hogy a törvényhozó olyan szabályokat fogalmazzon meg, amelyek eleget tesznek a tisztességes eljárás elvének, és az ilyen szabályok megtartását az érintettek és a közösség egyaránt ellenőrizheti. „Verfahrensgerechtigkeit ist machbar” – állítja joggal Trechsel:³¹ a processzuális igazságosság megvalósítható. Térhódítása azt jelzi, hogy bár nem jutottunk egyezségekre abban, hogy a büntetőperben miképp garantálható az igazság megállapítása, abban viszont igen, hogy az eljárásnak meg kell felelnie a tisztesség követelményének, mint ahogy abban is, hogy melyek a tisztességes eljárás részelemei.

JEGYZETEK

1. Roland FREISLER: *Grundsätze des kommenden Strafverfahrensrechts. Sonderdruck aus der Zeitschrift „Deutsches Strafrecht“*. Berlin, R. v. Decker's Verlag-G. Schenck, 1935, 16. Freislernek a jogorvoslati jog jelentőségéről vallott nézetét jól példázza az a hivatkozott írásban kifejtett elképzelése, hogy a monstre ügyekben az ügy teljes körű felülvizsgálatát kizárólag perökonómiai megfontolásból korlátozná, míg a hűtlenségi és nemzetárulási ügyekben eljáró népbíróság (Volksgesicht) által hozott ítéletek ellen mindenfajta jogorvoslatot kizárna. A népbíróság által tárgyalta ügyek olyan speciális esetek, „amelyek elbírálására az ülnököket különös gondossággal választják ki, és maga a Führer jelöli ki őket”. A népbíróság elé kerülő ügyek nemzetárulójellege „a nép egészséges felfogása szerint azt kívánja, hogy azokat eleve a legmagasabb bírói fórum [...] bírálja el. Ezért a nép nem értené, hogy miképp lehet a népbíróság fölé egy további bírói fórumot helyezni, ez nem felelne meg a népbíróság által vizsgált vádak súlyának és veszélyeztetné a népbíróság kiemelkedő autoritását.” A jogorvoslati bíróságok jogkörének növelésére és ezzel párhuzamosan a jogorvoslati jog korlátozására irányuló elképzelésekre lásd még Freislernek a Gürtner igazságügy-miniszter által felállított bizottság első olvasatban elfogadott büntetőeljárás tervezetét ismertető írását: *Grundsätzliches zur Strafverfahrensreform*, in *Das kommende deutsche Strafverfahren*, Hrsg. Franz GÜRTNER, Berlin, Preussische Druckerei- und Verlags A. G., 1938, 25–29.
2. Herbert PETZOLD: *The Convention and the Principle of Subsidiarity*, in *The European System for the Protection of Human Rights*, eds. Ronald St. J. MACDONALD, Franz MATSCHER, Herbert PETZOLD, Dordrecht–Boston–London, Martinus Nijhoff Publishers, 1993, 51.
3. Uo., 50.
4. Lásd *Winterwerp versus Hollandia*, judgment of 24 October 1979, series A-33, 46. par.
5. Uo.
6. Uo.
7. A Vidal-ügyben (*Vidal versus Belgium*, judgment of 22 April 1992, series A-235) a bíróság szerint a panaszos által indítványozott tanúk meghallgatásának indoklás nélküli elutasítása sértette az egyezményt. Lásd még Jochen A. FROWEIN, Wolfgang PEUKERT: *Europäische Menschenrechtskonvention, EMRK-Kommentar*, Kehl–Strasbourg–Arlington, 1996, (a továbbiakban EMRK-Kommentár) 312.
8. Példa erre a Lukanov-ítélet (kelt 1997. február 20-án), amelyben az 5. cikk megsértését azért állapította meg a bíróság, mert a külső szemlélő számára is nyilvánvaló volt, hogy a letartóztatás alapját képező magatartás nem bűncselekmény. A bolgár hatóságok tehát önkényesen értelmezték a bolgár jogot, és ezzel megsértették az egyezmény 5. cikk 1/c. pontját, mely szerint letartóztatásnak csak a nemzeti jog szerint bűncselekménynek minősülő magatartás ésszerű gyanúja esetén lehet helye. Egészen kivételesen előfordul, hogy a bíróság olyan esetben is elveti a nemzeti bíróságok egységes gyakorlatát, amikor nem az egyezménybe beemelt nemzeti jog alkalmazásáról van szó. A Pfeifer és Plankl-ügyben a bíróság elvetette azt az osztrák bíróságok által kialakított gyakorlatot, amely a büntető perrendtartás automatikus alkalmazást kívánó kizárási szabályát átértelmezve csak akkor rendelte azt alkalmazni, ha a terhelt a bíró kizárását indítványozta. Lásd *Pfeifer és Plankl versus Austria*, judgment of 2 February 1992, series A-227, 38. par.
9. Az európai emberi jogi kontrollszervek döntései által kiváltott büntetőeljárás módosítások terjedelmére lásd példának Wolf OKRESEK: *Die EMRK und ihre Auswirkungen auf das österreichische Strafverfahrensrecht. Europäische Grundrechte Zeitschrift*, 1987, Heft, 20–22. 497–507 és Egbert MYJER: *The European Dimension. More than a Non-Committal Ornament. Notes on the consequences of the ECHR for the administration of Dutch criminal justice*, in *The Domestic Implementation of the European Convention on Human Rights in Eastern and Western Europe. European Human Rights Yearbook* Vol. 2, eds. Evert A. ALKEMA, Theo L. BELLEKOM, Andrew Z. DRZEMCZEWSKI, Jeroen G. C. SCHOKKENBROEK, N. P. Engel Publisher, Kehl–Strasbourg–Arlington, 195–212.
10. Példaként lásd OKRESEK: *I. m.*
11. Lásd *EMRK-Kommentar*, 7.
12. Lásd Mirjan DAMASKA: *The Uncertain Fate of Evidentiary Transplants. Anglo-American and Continental Experiments*, *American Journal of Comparative Law*, Fall 1997, 839–852. Lásd még a vitát az amerikai irodalomban, amelyet John H. Langbein javaslatára (John H. LANGBEIN: *The German Advantage in Civil Procedure*, *University of Chicago Law Review*, 1985, 823–886) váltott ki,

- hogy az amerikai perjogot a német mintájára kellene átalakítani. Oscar G. CHASE: *Legal Processes and National Culture*, Cardozo Journal of International and Comparative Law, Spring 1997, 1–24; John D. JACKSON: *Playing the Culture Card in Resisting Cross-Jurisdictional Transplants. A Comment on 'Legal Processes and Culture'*, Cardozo Journal of International and Comparative Law, Spring 1997, 51–67; John H. LANGBEIN: *Cultural Chauvinism in Comparative Law*, Cardozo Journal of International and Comparative Law, Spring 1997, 41–49.
13. Az egyes országok jogi kultúrája értékeinek nyelvi kifejezésére lásd George P. FLETCHER: *Fair and Reasonable. A Linguistic Glimpse into the American Legal Mind*. Köszönettel tartozom George P. Fletchernek, hogy kéziratát hozzáférhetővé tette számomra.
 14. A szabályok megtartásáért a sportban még nem jár fair play díj. Erre csak az a versenyző érdemes, aki a véletlen folytán megbomlott esélyegyenlőséget helyreállítja: hozzájárul ahhoz, hogy ellenfele a szabályok által engedélyezettnél hosszabb szünetet tartson, ha sérülésének kezelése ezt megkívánja, elismeri, hogy széleset ütött, holott a bíró tévedésből a javára ítélt pontot stb.
 15. Ez akkor is igaz, ha a nemzeti jogrendek többsége a 6. cikkben foglaltakhoz képest szélesebb körben garantálja a terhelti jogokat. A lényeg ugyanis az, hogy ezeket az értelmezést kívánó garanciákat miképp értelmezik és alkalmazzák a gyakorlatban. Márpedig az egyezményben biztosított jogok közül a 6. cikk megsértését hívják fel leggyakrabban a panaszosok, és a bíróság által hozott ítéletek közül is legtöbbször a 6. cikket érintőekben állapították meg az egyezmény megsértését. Lásd *EMRK-Kommentar*, 155.
 16. A jelen dolgozat szempontjából a processzuális igazságosság követelményének az olyan eljárás felel meg, amelyben biztosítják a *fairness* garanciáit.
 17. Manfred NOWAK: *UNO Pakt über bürgerliche und politische Rechte und Fakultativprotokoll. CCPR-Kommentar*, Kehl am Rhein-Strassbourg-Arlington, Engel Verlag, 1989, 248.
 18. Egyes államok esetében persze lehetnek kétségeink az elkötelezettség őszinteségében. Az egyezségokmány 14. cikkével szemben például a hatalom egységét valló szocialista államoknak nem volt fenntartásuk. Ennek oka (a nemzetközi jogi kötelezettségekhez való sajátos hozzáállás mellett) lehetett az is, hogy az egyezségokmány előírását összeegyeztethetőnek vélték a bírói függetlenség szocialista felfogásával.
 19. Lásd Hinrich RÜPING: *'Auflockerung' im Strafverfahren. Grundsätzliche Entwicklung zwischen Liberalismus, 'deutschem Gemeinrecht' und Naturrecht*, in *Recht, Rechtsphilosophie und Nationalsozialismus. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Beiheft Nr. 18, Hrsg. Hubert ROTTLEUTHNER, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1983, 68. A fair eljáráshoz való jog megfogalmazása természetesen magának a jognak a tekintélyét is visszaállította, amit a nemzetiszocialista ideológia az általános szinten megfogalmazott jogszabály és az egyedi döntés közti különbség relativizálásával megtépzott. Ez igaz a szubsztantív emberi jogokra is: azzal, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumok ezek korlátozását csak akkor tartják elfogadhatónak, ha az a törvény alapján történik, deklarálják az absztrakt jogi norma elsőbbségét.
 20. Részletesen lásd Mirjan DAMASKA: *Truth in Adjudication*, Hastings Law Journal, January 1998, 289–308.
 21. Lásd példaként J. D. JACKSON: *Two Methods of Proof in Criminal Procedure*, Modern Law Review, September 1988, 549–568.
 22. *Uo.*, 565. és 567–568.
 23. DAMASKA: *I. m.*, 301.
 24. *Uo.*, 297. Lásd még Thomas WEIGEND: *Is the Criminal Process About Truth?*, German Perspective, Harvard Journal of Law and Public Policy, Winter 2003, 157–173.
 25. Stefan TRECHSEL: *Gerechtigkeit im Fehlurteil*. Köszönettel tartozom Stefan Trechselnek, hogy a zürichi egyetemen 1999. december 20-án tartott székfoglaló előadásának írásos változatát hozzáférhetővé tette számomra (a továbbiakban TRECHSEL: székfoglaló).
 26. Stefan TRECHSEL: *Why Must Trials be Fair?*, Israel Law Review, Winter–Summer 1997, 105–106 (a továbbiakban TRECHSEL: *Why Must?*).
 27. Ehelyütt nem foglalkozom a pergazdaságossági szempontok és a tisztességes eljárás garanciái közötti nyilvánvaló feszültséggel.
 28. TRECHSEL: *Why Must?* 107.
 29. Ennek elméleti alapjaira lásd Niklas LUHMANN: *Legitimation durch Verfahren*, Soziologische Texte 66, Darmstadt/Neuwied, 1978.
 30. Az alkotmányos jogok oldaláról ezt a gondolatot fogalmazza meg a magyar Alkotmánybíróságnak a törvényességi óvás tárgyában hozott 9/1992 (I. 30.) határozata: „Az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradva valósulhat meg. »Az anyagi igazság érvényesítésére« éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot az Alkotmány, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénytértő. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő – elsősorban eljárási garanciákat nyújtó – intézményeket kell létrehozni, és az érintett alanyi jogokat garantálni. Az Alkotmány tehát az anyagi igazság érvényre juttatásához szükséges és az esetek többségében alkalmas eljárásra ad jogot. Az 57. §-a bírósági eljáráshoz biztosít alanyi jogot, s nem azt garantálja, hogy annak eredménye minden esetben helyes lesz. Az igazság és törvényes bírósági döntés érdekében azonban további eljárási garanciát tartalmaz az Alkotmány: alkotmányos jogot a jogorvoslatához.”
 31. TRECHSEL: székfoglaló.